

FATMA ALİYE HANIM'IN TEZÂHÜR-İ HAKİKAT'İ: BİR İSLAM-OSMANLI KADIN YAZARININ ORYANTALİZM ELEŞTİRİSİ

Fatıma AKSAKAL¹

ÖZ

Fatma Aliye 1862–1936 yılları arasında yaşamış, Tanzimat döneminde yetişmiş önemli bir yazar ve mütefekkirimizdir. Yazarın felsefe alanlarında yazmış olduğu Tedkik-i Ecsâm (Cisimlerin İncelenmesi) ve Terâcîm-i Ahvâl-i Felâsife (Filozofların Biyografileri) adlı eserleri bulunmaktadır. Fatma Aliye Hanım, dönemi itibariyle eserleriyle ve düşünceleriyle oldukça dikkat çekmiştir, kendisi Tanzimat döneminde felsefe ile ilgili eser yazan tek kadındır. Felsefe ve roman dışında pek çok makale, kitap ve çevirileri bulunmaktadır. Bizim çalışmamız ise yazarın yakın zamanda Osmanlı Türkçesi'nden çevrilmiş olan, Fatma Aliye'nin kendine bir vazife-i müdafaa olarak gördüğü Oryantalizm eleştirilerinin kapsamlıca yer aldığı Tezâhür-i Hakikat (Hakikatin Tezahürü) adlı eseri ile ilgilidir. Çalışmamızda yazarın eserde bahsi geçen oryantalistlerin olumsuz İslâm algılarına yönelik eleştiri ve düzeltmelerini ortaya koymaya çalıştık. Tezahür-i Hakikat'in asıl amacı oryantalistlerin Batı'nın Doğu'ya tahakküm süreçlerinde yol gösterici doğrulayıcı ve belirleyici bir işlev üstlenen menfi İslam algısını tenkit ve tashih etmektir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, Oryantalizm, İslâm, Tezâhür-i Hakikat

“THE BIRTH OF REALITIES” BY FATMA ALİYE: THE CRITICISM OF ORIENTALISM BY MUSLİM OTTOMAN WOMAN WRITER

---

¹ İHL Meslek Dersleri Öğretmeni-Sosyolog, Felsefe ve Din Bilimleri Uzmanı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

ABSTRACT

Fatma Aliye was an important writer and thinker who lived in Tanzimat period and lived together between 1862 ef 1936. He wrote the philosophy of the author Tedkik-i Ecsâm (Examination of Objects) and Terâcîm-i Ahvâl-i Felâsife (Biographies of Philosophers). Fatma Aliye has attracted a lot of attention with her works in the period and her thoughts, and she is the only woman who wrote a book about philosophy in the Tanzimat period. Apart from philosophy and novel, it contains many articles, books and translations. Fatma Aliye, who was translated from the Ottoman Turkish, has been approaching herself as a duty or defending against your names about Orientalism with her book Tezahür-i Hakikat (The Birth of Realities). In our study, we tried to put forward the criticisms and corrections of the author mentioned in the work or orientated towards negative perceptions of Islam. The main aim of Tezahür-i Hakikat is to criticize and correct the negative Islamic perception of orientalists as a guiding and determinative function in the processes of the West's domination of the East.

Key Words: *Fatma Aliye, Orientalism, Islam, Tezahür-i Hakikat*

1.ORYANTALİZM

1.1.Oryantalizmin Kelime ve İstılah Anlamı

Oryantalizm (Fr. orientalisme), bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olması itibariyle ilk olarak Avrupa ve Asya arasında değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, ikinci olarak XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı'daki bilimsel disiplini, üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayalî resimleri içerir.²

Roma İmparatorluğu zamanında Roma şehri meskûn dünyanın merkezi sayılmış, doğu tarafı için “oriens”, batı tarafı için “occiden” tabiri kullanılmıştır. Bu devirde Batı'ya kıyasla Doğu “medeni ülke” idi. VII. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu'nun büyük kısmının Müslümanların eline geçmesiyle birlikte kavramın muhtevası da genişledi. Haçlı seferleri esnasında Doğu'dan maksat İslâm dünyasıydı.³

² Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *DİA*, İstanbul, 2007, c.33, s. 428.

³ Yücel Bulut, c.33, s. 429.

Oryantalist kelimesi tarih içerisinde farklı anlamlara sahip olmuştur. 1683'te oryantalist terimiyle Doğu veya Yunan kilisesinin bir üyesi kastedilirken, “Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi” manasında oryantalist kelimesi İngilizce’de ilk defa 1779’da Edward Pococke üzerine kaleme alınmış bir makalede, Fransızca’da 1799’da Magasine Encyclopédique’te görülür. 1824’te Journal Asiatique’te Louis Langlés için yayımlanan ölüm ilânında oryantalist kelimesine yer verilmiştir. Oryantalizm “Doğu incelemesi” anlamıyla 1838’de Dictionnaire de l’Académie française’e girmiştir. Türkçe’de şarkiyat, daha sonra doğu bilimi, Arapça’da istiṣrāk kelimeleriyle karşılanmış, oryantalist için müsteşrik kelimesi kullanılmıştır.⁴ İstiṣrak ile ilgilenen kişilere de ‘Müsteşrik’ denilir.⁵ Oryantalizmin basit tanımı, Doğuyu anlama, Doğuya olan tecessüsü giderme çabasıdır.

Oryantalizmin en kapsamlı tanımı bu konuda kapsamlı araştırmalar yapan Edward Said’e aittir. O, oryantalist, “Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark’ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır.”⁶ İfadesiyle açıklamaktadır.

1.2.Oryantalizmin Kısa Tarihi

Oryantalizm başlangıçta ideolojik amaçlarla çeşitli doğu milletlerinin dillerinin araştırılması ve bu diller hakkında materyal toplanmasıyla başlamıştır denilebilir. Özellikle de İspanya’daki Endülüs Emevi devletinin kullandığı dil olan Arapça üzerinde yoğunlaşmıştı. Ortaçağ İspanyası’ndaki Arapça araştırmaları, misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde başlamış, ancak, Endülüs Emevi devletinin ortadan kaldırılışıyla birlikte bu ilk çalışmalar önemini kaybetmeye başlamıştır. Daha sonra bu araştırmalar, senatonun Doğu kiliselerinin birleştirilmesi ile ilgilendiği Roma’da, genel olarak Sâmi araştırmaların bir parçası olarak sürdürüldü.

16. asrın sonunda ve 17. yüzyılın başında Paris, Hollanda ve Almanya’da özellikle İbn-i Sina tıbbı hakkında daha iyi bilgi sahibi olma düşüncesiyle Arapça kitap basımına yeniden teşebbüs edilmek zorunda kalındı.

⁴ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *DİA*, İstanbul. 2007, c.33, s. 428-429.

⁵ Cenap Şahabeddin, *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, Yayımlayan: Milletlerarası İslam Gençlik Konseyi, Çeviri: Kemal Hoca, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s. 135.

⁶ W. Edward Said, *Oryantalizm*, Çeviri: Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989, s. 15-16.

S. Zveimer, H.Lamnens, D. B. Mac Donald, M. A. Palacios, C. De Faucault, M. Watt, Ignaz Goldziher, K. Cragg, Louis Massignon gibi isimler çalışmalarını yayınladı. İslam konusundaki şüpheleri ortaya atıp, onu ikincil bir konuma düşürmeye çalıştılar.⁷

Oryantalistlerin milletlerarası ilk konferansı 1873 yılında Paris'te yapıldı. Mesela Almanya'nın Dresden şehrinde ilk defa 1849 yılında toplanan ve bu tarihten sonra periyodik şekilde devam eden Alman Oryantalistler (Müsteşrikler) Konferansı bunlardan biridir. Bu gibi konferanslarda yüzlerce oryantalist ilim adamı hazır bulunmuştur. Mesela, Oxford konferansında 25 ülkedeki 80 üniversiteden ve 69 ilim cemiyetinden dokuz yüz ilim adamı hazır bulunmuştur.⁸

Özellikle 19.asrın ortasından itibaren İslam dünyasının maruz kaldığı işgallerin, Avrupa'nın Şarka olan bakış açısını belirlemede büyük rolü oldu. Sömürgecilik, müsteşriklik kültüründen istifade etti.

1.3.Oryantalizm ve İslam Düşüncesine Etkileri

Oryantalizmi kısaca özetleyecek olursak şu netice ortaya çıkmaktadır:

a) Oryantalizm; Müslüman doğu medeniyetinin; din, edebiyat, dil ve kültürü içine alacak şekilde bütün unsurlarını inceleyerek İslam dünyası hakkında Batılıların sistematik bir bilgiye sahip olmalarını sağlayan, İslam ve Batı medeniyeti arasındaki mücadelede Batı uygarlığı lehine veriler elde etmeye çalışan bir akımdır.

b) Oryantalizm, Batı'nın Doğu üzerinde tahakküm kurmak, kendi çıkarlarına göre yeniden yapılandırmak amacıyla geliştirdiği bir yoldur. Bir oryantalist bu durumu şöyle ifade eder: “Oryantalistlere güven duyulmamasının sebeplerinden biri ne yaptıklarıdır. Milletleri araştırır, ne olduğunu, nasıl konuştuğunu, tarihini, dilini ve dinini, her şeyini öğrenir ve size anlatırlar. İnsanlara bu milletlerle ilgili konularda nasıl düşünmeleri gerektiğini salık verirler.

c) Oryantalizmin kuruluşunun arkasında duran ve uzun zaman boyunca hiç ayrılmadığı dinî hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

1-Hz. Muhammed'in (sav) risaletinin doğruluğu hakkında şüphe uyandırmak ve hadislerin Müslümanlar tarafından ilk üç asırda uydurulan sözler olduğunu iddia etmektir.

---

⁷ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İsam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 118- 122.

⁸ Cenap Şahabeddin, s. 137.

2-Kur'an-ı Kerim'in yüce Allah'ın kelâmı olduğu hakkında şüphe uyandırmak ve Kur'an'ı kötülemek.

3-İslam fıkhnının değerini küçük göstermek, İslam fıkhnının Roma hukukundan alınma olduğunu ileri sürerek bunu pekiştirmek.

4-Arapçayı küçük düşürüp, anlaşılmaz olduğunu iddia etmek.

5-İslam'ın, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarına dayandıklarını ileri sürmek.

6-Misyonerlikle Müslümanları, Hristiyanlaştırmak.

7-Zayıf haberlere ve uydurma hadislere dayanarak görüş ve teorilerine güç kazandırmak.

d) Müsteşrikler Kur'an, Sünnet, Peygamber'in hayatı, Fıkıh ve Kelâmın her konusunda araştırma yaptıkları gibi; Sahabenin, Tabiinin, Müctehid imamların, Fakihlerin, Hadisçilerin, hadis ravilerinin, Cerh ve Tadil ilminin, rivayet sahiplerinin hepsine temas eden çalışmalar yapmışlar, Sünnetin delil olup olmayacağı, tedvin şekli ve İslâm hukukunun kaynağı konularını araştırmışlardır.

e) Müsteşriklerin yukarıda saydığımız çalışmaları neticesinde, İslam dünyasında bir takım fikrî ve akidevî karışıklıklar ortaya çıkmış, Batı dünyası karşısında kompleksli bir aydın sınıfı oluşmuş ve İslam'ın temel sabiteleri çiğnenerek Kur'an ve Sünnetten uzak, her şeyi akla göre yorumlayan bir İslam anlayışı kitlelere yayılmıştır.

Tüm bunlarla birlikte dünyaca ünlü İslam Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin, İslâm dünyasının oryantalistler hakkında yanlış ve olumsuz düşünceleri olduğunu, onların belirli kötü amaçları için İslâmiyet'i eleştirdiklerinin kabul edildiğini ifade etmektedir. Müsteşriklerin yeterince tanınmadığını belirtirken, onları 'körü körüne' savunmadığını da söylemektedir. Sezgin, oryantalistlerin hepsinin iyi olmadığı konusunda da uyarılarda bulunmaktadır. Ancak o bir noktaya daha dikkat çekmektedir: "Ama içlerinde geceli gündüzlü, İslâm'ın bilimler tarihindeki yerini ortaya koymaya çalışan oryantalistler var. Bu gerçekliği milletime duyurmayı, söylemeyi, insani ve dini bir borç olarak telakki ediyorum."⁹

Sezgin, Avrupalıların/oryantalistlerin, daha mütevazı olup Batılı bilginin gerçek kaynaklarını hatırlamalarını; Müslümanların ise cesaretle ve hamasate düşmeden sistemli bir biçimde çalışmalarını tavsiye etmektedir.¹⁰

⁹ Bayram Ali Çetinkaya, "Fuat Sezgin ve Oryantalistler-1", Milat Gazetesi, 9 Mart, 2019.

¹⁰ Bayram Ali Çetinkaya, "Fuat Sezgin ve Oryantalistler-2", Milat Gazetesi, 12 Mart, 2019.

2.FATMA ALİYE HANIM

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı devlet adamı, hukukçu, tarihçi, yazar olan Ahmet Cevdet Paşa ve eşi Advıye Hanım'ın kızı olarak 27 Rebiulahir 1279, miladi 22 Ekim 1862 yılında dünyaya gelmiştir.¹¹ Konağın işleriyle ilgilenen annesi ve babasının meşguliyetinden dolayı üç yaşına kadar onları çok az görmüştür. Genel olarak dadılar ve hizmetkârlarla büyümüştür.

Bu dönemde, Fatma Aliye hayatında önemli bir yeri olan Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini de okumaya başlamıştır.¹² Yazar Ahmet Mithat Efendi'yi 'Letâif-i Rivâyât' adlı eseriyle tanır. Daha sonra Hâce-i Evvel, Hasan Mellah, Monte Kristo, Dünyaya İkinci Geliş, Felâtun Bey, Rakım Efendi ve Kâinat adlı eserlerini de merakla okumuştur.¹³ Felsefeye olan merakı 15-16 yaşlarında başlamıştır. Bu dönemde okuduğu kitaplardan ayrı bir zevk almaktadır.

Fatma Aliye Hanım ilerleyen zamanda görevinden ayrılan babasından mantık, belagat ve ilm-i münazara dersleri almaya başlar. Baba kız birlikte Mevlana Celalettin Rumî'nin Mesnevi'sini, İbn-i Haldun'un Mukaddime'sini, Kaside-i Bürde'yi¹⁴ okur. Aristo, Eflatun, İbn-i Rüşd ve İmam Gazalî'yi karşılaştırarak tartışmalar yaparlar. Yapılan bu dersler genişleyerek Descartes, Spinoza, Darwin, Comte'ye kadar uzanır.¹⁵ Fatma Aliye bu derslere Durûs-u Aliye adını vererek notlar tutar.¹⁶

Fatma Aliye Hanım'ın İslam düşüncesi üzerine tespit edilmiş kitapları: ¹⁷

- Nisvan-ı İslam, İstanbul Tercüman-ı Hakikat Matbaası (1309)
- Teaddüd-i Zevcat-a Zeyl, Konstantiniyye, Tahir Bey Matbaası (1316)

¹¹ Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Âliye Hanım Yahut Muharrıre-i Osmaniye'nin Neşeti*, İsis Yayımcılık, İstanbul, 1998, s. 39.

¹² Ahmet Mithat Efendi, s. 56.

¹³ Ahmet Mithat Efendi, s. 55-56.

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, s. 75.

¹⁵ Ahmet Mithat Efendi, s. 75.

¹⁶ Mehmet Köksal, *Fatma Âliye'de Felsefe ve Kelam*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 5-6.

¹⁷ H. Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, s. 111- 115.

- Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife, İstanbul Hanımlara Mahsus Gazete (1317)
- Tedkîk-i Ecsâm, İstanbul Hanımlara Mahsus Gazete (1317)
- İstîlâ-yı İslam, Konstantiniyye, Tahir Bey Matbaası, (1318)
- Tezâhür-i Hakikat, Taksim Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları (D.N:1236)

2.2.Fatma Aliye Hanım ve Tezâhür-i Hakikat

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e devreden felsefe mirasımızı, sürece doğrudan müdahil kurucu aktörlerin arayışlarına tanıklık eden felsefi metinlerle gündeme taşımayı amaçlayan Osmanlı Felsefe Çalışmaları dizisi, henüz yola koyulurken, kültür dünyamızda ilk kadın mütercim, ilk kadın felsefeci, kadın sorunlarına sistematik bir şekilde değinen ilk kadın romancı Fatma Aliye Hanım'dır.

Bu çerçevede o, Greko-Romen felsefesi ve İslâm düşüncesinin bilim, felsefe ve kelâm geleneklerini bir araya getiren biyografik karakterli bir felsefe tarihi sunan Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'yi ve tabiat metafiziği ilgisiyle, Osmanlı düşünce hayatında önemli tartışmalara konu olan materyalizme yönelik erken eleştirilerden birini sunan Tedkîk-i Ecsâm'ı okurlarıyla yeniden buluşturmuştur.

Tezahür-i Hakikat, Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı'nda Osman Ergin Yazmaları 1236 demirbaş numarasıyla kayıtlı yazma eserdir. Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu'ndan eserin Nail Bayraktar tarafından ortaya çıkarıldığını öğrenmekteyiz.

Birçok eseri ile Devlet-i Aliyye'nin kadın kalemi olma misyonunu üstlenmiş görünen Fatma Aliye, Cumhuriyet sonrası dönemde Halide Edip gibi yeni kadın elitler arasında da yer bulamayacaktır. Batılı yazarların İslâm ve İslâm kültür dünyası hakkındaki görüşlerine her zaman dikkatle eğilen Fatma Aliye, Tezahür-i Hakikat'te özellikle oryantalizm konusuna odaklanır ve oryantalistlerin lehte ve aleyhte fikirlerinin değerlendirildiği “apolojetik”¹⁸ bir metin sunar.

---

¹⁸ İnanç Savunması

Sorun 19.y.yılda İslâm-Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durum ve Batılı yazarların çoğu önyargılı metinlerinde üretilen, “orijinal İslâm” ve tarihsel hakikatler karşısında tasrih ve tashih¹⁹ edilmesi gereken İslâm algısıdır. “İslâmlar ma’ârif ve sanâyi’ cihetinden bundan üç asır kadar mukaddem âli bir derecede idiler. Ondan sonra bir tevakkuf ve hatta inhitât²⁰ devrine girmişlerdi” tespitinde bulunan Fatma Aliye, çöküş devrimizde görülen hallerin İslamiyet’ten gelme bir şey olmadığını altını çizer:

“Üç asırdan beri vukû’unu haber verdiğimiz tevakkuf ve inhitât ise İslâm’a değil, Müslümanlara müte’allıktır.” diyerek Osmanlının son döneminde ortaya çıkan duraklama ve gerilemenin sebebi İslâm’la ilgili değil aksine Müslümanların içerisinde bulunduğu durumlar ile ilgili ve alakalıdır. Zira İslâm terakkilerinin mahfazası²¹ demek olan kitaplar hâlâ mevcuttur. Ama o müddet zarfında Müslümanlar birtakım siyasi meselelere ve tahrip edici muharebelere vakit ayırarak bilim ve sanat ile uğraşmaktan geri kalmışlar, ardından uğraşabilmek iktidarını da kaybetmişlerdir.²²

Son olarak Fatma Aliye Tezahür-i Hakikat’de, “Ukelâ ve ulemây-ı ecânibin (...) İslamiyyet hakkında da tedkikat ve tetebbu’âtında buldukları şu zamanda, İslâmîyete i’tiraz yolunda olan birtakım neşriyyât-ı ecânibin bir te’siri olmamak üzere kemâl-i aczimle şu risâleyi yazmağa bizi dindârlığımız gayreti sevk ve icbâr eylemiştir.”²³ diyerek yabancı ilim araştırmacılarının İslamiyet hakkındaki inceleme ve yayınlarındaki oryantalistlerin etkisinden uzak, dindarlığının meydana getirdiği hassasiyeti, oryantalistlerin çeşitli yayın ve basın unsurlarındaki İslâm hakkındaki bu tip olumsuz algılarına yönelik savunmaya yöneltip Tezahür-i Hakikat adlı çalışmasını yazmayı zorunlu kılmıştır.²⁴

Bu çalışmada Fatma Aliye “muharrire-i Osmaniyye”²⁵ kimliğiyle oryantalizme bir eleştirel mukabele geliştirdiği kadar 19.y.yıl Osmanlı toplumunun modernlikle imtihanının öz eleştirel bir muhasebesini de sunmuştur.²⁶ Üzerinde çalıştığımız bu eser terekesinde bir asırdan fazla bir süre bekledikten sonra Osmanlı Felsefe Çalışmaları kapsamında çeviri yazı ve sadeleştirme

---

¹⁹ Açıklama ve Düzeltme

²⁰ Duraklama ve Hatta Gerileme

²¹ Yükselmelerinin, İlerlemelerinin Güvencesi

²² Fatma Aliye, *Tezahür-i Hakikat*, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Demirbaş No:1236, s. 5.

²³ Fatma Aliye, *Tezahür-i Hakikat*, s. 72-73.

²⁴ Fatma Aliye Hanım, *Tezahür-i Hakikat*, yay. haz. Ali Utku, Mukadder Erkan, Çizgi Yayınları, Konya, 2016, s. 19.

²⁵ Osmanlı Kadın Yazarı

²⁶ Fatma Aliye Hanım, s. 39.

haliyle Ali Utku ve Mukadder Erkan tarafından serideki 42. yazma eser olarak 2016 yılında felsefe dünyamızda gün yüzüne çıkarılmıştır.

3.FATMA ALİYE HANIM'IN TEZAHÜR-İ HAKİKAT'DEKİ ELEŞTİRİLERİ ÜZERİNE

3.1. Oryantalistlerin Çalışmalarından Önce Avrupa'nın İslâm Hakkındaki Fikirlerine Yönelik Değerlendirmeleri

Geçmiş devirlerde İslâmların bilimlere ve fenlere hizmetleri medeni terakkilerde yükseliş dereceleri, Avrupa'nın birçok bilimsel eserleri Arapçadan nakil ve tercüme ettiği malum iken, İslamiyet'i medeni terakkilere engel görenler ve İslâmların medenileşmesinin mümkün olmadığını söyleyenlerin bulunması Avrupa'nın bugünkü bilimsel terakkileriyle uyuşamayacak hallerden olmakla beraber başka türlü düşünen ve başka türlü söyleyen Avrupalılar da bulunur.²⁷ Oryantalistlerin Doğu'nun hakikatlerinin meydana çıkarmaya başlamasından önce Avrupa'nın İslamiyet hakkında ortaya koyduğu yeni fikirlerin pek yanlış olduğunu ifade eden Fatma Aliye Hanım bu yanlış fikirlerin Haçlıları gayretlendirmek için Pierre L'Ermite²⁸ tarafından başlayıp bundan bir asır öncesine kadar devam ettiğini ifade etmektedir.²⁹

Müslümanlığın ve Müslümanların mahiyetlerine dair Pierre L'Ermite'e uyan papazlar tarafından o kadar yalanlar yayılmıştı ki, onları saymaya ve tekrarlamaya hacet yoktur. En garibi Avrupa kamuoyunun bu yalanlara gerçek nazarıyla bakıp kabul etmesiydi. Bu dönem içerisinde yerküre üzerinde 300 milyon Müslüman olduğunu ifade eden Aliye, kendimize yabancılaşmamızın nedenini kara bir cehalet olarak tanımlayarak bu durumun kendi parlak mazimizden dahi çoğumuzu bîhaber hale getirdiğini dile getirir.³⁰

3.2. Oryantalistlerin Çalışmaları Başlığı Altında Avrupa'ya Yönelik ve Eleştirileri

Mazimize, hakikatlere oryantalistler tarafından aleyhimize yazılanlara karşı halkımızı vakıf etmek için Arapça eserlerin dilimize tercümesi şöyle durusun, bu hususta âlimlerimizin ağızları dahi halka karşı mühürlü, kapalı idi.³¹

²⁷ Fatma Aliye Hanım, s. 151.

²⁸ Pierre L'Ermite veya Keşiş Pierre, Amiens'li Fransız bir keşiş. Hristiyanları, Müslümanlara karşı savaşa sürükleyen bir Fransız vaizdir.

²⁹ Fatma Aliye Hanım, s. 153.

³⁰ Fatma Aliye Hanım, s. 158.

³¹ Fatma Aliye Hanım, s. 159.

Bunlarla ilgili fikir yürütmek ve hakikati beyan etmek ancak âlimlerimiz arasında yürürlükte olup onlara mahsus bir sır olarak tutuldu. Âlimlerimizin Avrupa dillerine vakıf olmamaları sebebiyle bir zamanlar aleyhimize yazılan şeyler ne yazık ki cevapsız bırakıldı.

Halkımız yabancı dillerin öğrenimine rağbet ederek Müslümanların medenileşmesinin mümkün olmaması ve onlara yerleşik hayatı layık görmeyip çöllere saharalara sürülmesi şeklindeki fikirlerin ortaya konulduğunu gördüler ve şaşaalı bir medeniyet cihanı olan mazimiz bilinir iken tarihimiz meydana iken bu sözlerin nasıl reva görüldüğüne hayretler ettiler. Yabancı dillere vukuflarını artıran âlimlerimiz hakkımızda hakikate muhalif olan isnatlara cevap vermek ve İslami hakikatleri ortaya çıkarmak üzere gayret gösterdiler. Çöküş devrimizde görülen hallerin İslâmiyet'ten gelme bir şey olmadığını anlatmak istediler bir yandan da oryantalistler doğunun hakikatlerini araştırmak ve incelemekle meşguldüler.

Fatma Aliye Hanım'a göre Doğu'nun sırlarını meydana çıkarmaya çalışan oryantalistlerin çabalarına bizim müteşekkik kalacağımız gibi bizden ziyade Avrupa'nın müteşekkik kalması lazımdır. Zira biz Avrupa'ya meçhul kalmaktan eğer bir dereceye kadar zarar görmekte isek de yüz elli seneyi aşkın bir zamandan beri, yani İbrahim Müteferrika ve Kâtip Çelebi gibi zatların girişimleriyle Avrupa'nın dillerini ve bilimlerini öğreterek gerçekleştiren terakkilerinden³² yine hisse sahibi olmaktaydık.³³

Ona göre, o dönemde Avrupa kendi genişliğinin sekiz on mislini aşan Doğu memleketleri ve onun en önemli kısmı olan Müslümanlık hakkında ortaya çıkmasından maddi ve manevi külliyet üzere istifade edeceği sahih bilgilerden mahrumiyetle hakikaten pek büyük ziyan görmekteydi. Bu sebeplerden ötürü oryantalistlerin çabası sayesinde meydana çıkan hakikatler bize fayda sağladığından ziyade Avrupa'ya fayda sağladığı için bizden ziyade Avrupa'nın sevinmesi, şükretmesi gerekir.³⁴

3.3. Misyonerlere Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

Fatma Aliye Hanım'ın tespitlerine göre Katolik olsun, Protestan olsun kilise erbabı, Haçlı devrinden beri Avrupa'nın devam edegelen gafletinden istifade için asıl Amerika gibi vahşilik

---

³² İlerlemelerinden

³³ Fatma Aliye Hanım, s. 153, 154.

³⁴ Fatma Aliye Hanım, s. 154.

ufuklarına mahsus kalması lazım gelen “propaganda” gayretini Doğu yönüne de çevirmişlerdi.³⁵

Hristiyanlık hamiyetinin galip olup bütün cihanı kendi dinlerine sokarlarsa övünç sebebinden başka manevi mükafatına da nail olacaklarını ümit eyleyen binlerce gayret erbabının milyonlarca nakdi yardımlarından istifadelerini sürdürme gayreti o misyonerlere bu hareketi ettirmiştir. Çin gibi, Japon gibi hatta Hindistan’ın bazı yerleri gibi İslâm hudutlarının dışında bulunan yerlerde bunların ne kadar başarılı olabildiklerini biz mükemmel derecede tayin edemez isek de İslâm memleketleri dahilindeki başarı dereceleri gözlerimiz önündedir. O dereceyi tayin lazım gelirse adeta sıfır ile tayin etmek gerekir.

Fatma Aliye Hanım’ın ifade ettiği üzere İslâm’dan Hristiyanlaşmış belli başlı hiç kimse görülüp işitilmemiş olduğu halde İslâm memleketlerine gelmiş Avrupalılardan, hatta misyonerlerden bir hayli kimselerin İslâm’ı kabul eyledikleri isimleriyle, sıfatlarıyla yine Avrupa gazeteleri tarafından ilan olunmuştu. Bununla ilgili olarak da “Demek oluyor ki ava giden avcılar kendi avlarına av olunuyorlar” diyerek de çarpıcı bir çıkarımda da bulunmaktadır.

Misyonerlerin İslâm memleketlerindeki bu acziyet ve zayıflıkları biri Protestan, diğeri Katolik olmak üzere Hristiyanlığın büyüklerinden iki kimseyi pek ziyade gücendirmiş ve şikâyetlere uğratmış olduğunu söyleyen Fatma Aliye Hanım bunların birisi İngiliz papazı Isaac Taylor ve diğeri Fransız papazı Kardinal Lavigerie olduğunu belirtmektedir.³⁶

3.4.İslam’ın Yayılması Başlığı Altında Oryantalistlere Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

Tezahür-i Hakikatte oldukça geniş yer kaplayan bu konu hakkında Fatma Aliye İslamiyet’in yayılmasından bir din olarak sahip olduğu inanç dinamiklerinde, kabul edildiği toplumlarda maddi ve manevi anlamda ilerlemeye olan katkılarından İslâm alimlerinin üzerine düşen görevlerden bahsetmektedir. Aliye’ye göre o dönemde İslamiyet bir yandan kendi manevi kuvvetiyle yayılıyor. Bir yandan Hindistan yönüne diğer taraftan da Afrika taraflarına yayılıyor. Hindistan’da Mecusilerden her yıl birçoklarını Müslüman eden şey, İslâm âlimlerinin Mecusi âlimler ile olan tartışmalarıdır. Afrika’da ise Senusi dervişleri³⁷ zencileri bölük bölük Müslüman etmektedirler. Yine kendi tespitlerine göre onlar vaaz ve nasihatleriyle fikirleri ve

³⁵ Fatma Aliye Hanım, s. 154.

³⁶ Fatma Aliye Hanım, s. 154.

³⁷ Kuzey Afrika’da yaygın olan Senusiyye tarikatı mensupları

kalpleri çektikleri gibi kendi hareketleri ve davranışlarında ve geçim usullerinde görülen intizam ve refah ile de zencileri kendilerine çekmekteydiler.³⁸ Hindistan’da ve Afrika’da İslamiyet’in bu surette yayılması Isaac Taylor ve Lavigerie gibi gayretli Hristiyanları pek kuşkulandırdığından, bunlar birçok makalelerinde başarı derecesine yaklaşmayı bile beceremediklerinden dolayı kendi misyonerlerini eleştirmiştir.³⁹

Oryantalistlerin bilim ve fen amaçlı bu çalışmalarını işaret ederek “Giyecek, yiyecek barınma gibi temel ihtiyaçlarımızın tedarikinde bile dışarının mesaisinden yararlanan bizler! Bu hususlardaki çalışma ve gayreti de dışarıdan mı bekleyeceğiz?” Arapça pek iyi bilen birçok kerem sahibi alimimiz var!.. Ayrıntılı bir İslam Tarihi yazılmayacak mı? Kaybedecek vaktimiz yok!..”⁴⁰ diyen Fatma Aliye, İslam’ın yayılmasına hizmet eden birçok gayretli Müslümanın da olduğundan ve İslam’ın yayılması hakkında ve bütün Müslümanların hal ve mevkileri hususunda bilgimizin bulunması gerektiği ve lehimizde, aleyhimizde yazılanlara vukuf kazanmamızın⁴¹ gerekliliği çok açıktır ve ortadadır, der.

Fransız Le Chatelier’nin yazdığı bir kitapta İslam’ın yayılması hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Le Chatelier şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Muhammed şakirtlerine ciddi bir din bıraktı. Bu dinin esası tamamıyla mutlak kudret sahibi ve yaratıcı bir Allah’ın mevcudiyetidir... Peygamber kendisini de bu ilahi azamet dışında tutup, yani uluhiyetten kendine dahi hisse vermeyip kendisini de adeta mahluk sayar. Böyle bir esasın tatbiki insanlığı kesin bir bağlılıkla hükme boyun eğdirir. Kanunları dini hükümleridir. Moral ve hususi siyasi bütün kanunları da dinlerinden kaynaklanır. İslamiyet’te yalnız bir şer’i hüküm vardır ki, o da ruhani kudrettir. Cismani kudret ancak onun sonuçlarındandır.”⁴²

Yine Le Chatelier “Türkiye Müslümanlarının Avrupalılarla pek çok ortamda birlikte oldukları ve memleketlerinde dinleri tamamıyla serbest bırakılmış olan birçok Hristiyanlar bulunduğu, bizim çoğu adetlerimizi ve fikirlerimizi, bilimlerimizi, sanatlarımızı aldıkları halde yine Müslüman kalıyorlar” diyerek hayretini ifade etmiştir.⁴³

---

³⁸ Fatma Aliye Hanım, s. 155.

³⁹ Fatma Aliye Hanım, s. 156.

⁴⁰ Fatma Aliye Hanım, s. 158.

⁴¹ Bir konu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olma

⁴² Fatma Aliye Hanım, s. 159. (Bkz., Alfred Le Chatelier, L’Islam au XIXe siècle, Ernest Leroux, Paris, 1888)

⁴³ Fatma Aliye Hanım, s.165.

Bir başka oryantalist olan Charles Mismar ise yazmış olduğu “Soirées De Constantinople” başlıklı Fransızca kitabında “İnsanlar okuyup bilimler ve fenlerle tanıştıkça Hristiyanlıktan çıkarlar.” diye yazmıştır.⁴⁴

Paris’te bir yükseköğretim mektebinde müdür yardımcısı olarak görev yapan Hartwing Derenbourg tarafından yazılmış olan *Dini İlimler ve İslâm* adındaki makalesinde Hz. Peygamber’e dair bir hal tercümesi yazıyor. İslamiyet’in Asya ve Afrika taraflarındaki yayılışından bahisle İncil ile Kur’an arasında bulunan bu halkın İslamiyet’i daha kolay kabul etmelerinin sebebinin bu dinin daha sade ve saf olması olduğunu söylemektedir.⁴⁵

Tüm bunlara bir sonuç sadedinde Fatma Aliye, bilimler aleminde söylenen sözler arasında dahi birbirine muhalif olanlar vardır ki, onlardan hakikate hizmet maksadıyla yazılıp İslamiyet’in saflığı ve yüceliğini ortaya koyanlara teşekkür nasıl borcumuz ise, garazkârane bir tavırla kalem oynatarak birçok hatada bulunanların isnatlarına karşı savunmada bulunmak da her Müslümana farz olan bir husus olduğunu söylemektedir.⁴⁶

Bir başka eleştirisi ise, Le Chatelier’in İslam’ın yenilenmesi adlı kitabında Asya ve Afrika’daki İslam’ın yayılışına sözü getirip oralarda İslamiyet’i yayanlar Avrupa medeniyetiyle yenileşme yaşayan Müslümanlar olduğundan “gelecek için hükümlenmediği, bundan dolayı medeniyet âleminin menfaatleri için büyük bir tehlike olduğu inkar olunamaz” sözüne karşılık Fatma Aliye “Mösyö Chatelier İslamiyet’in yayılma sureti hakkında elde ettiği coğrafi ve tarihi bilgisi kadar da İslamiyet’in temel hükümlerini inceleyip araştırmış olsa, İslamiyet’i tamamıyla öğrenmiş bulursa, apaçık dinin bütün temel hükümlerinin medeniyeti gerektirdiğini anlar idi. İslamiyet’te zuhur eden tarikat şeyhliklerini Hristiyanlıktaki ruhbaniyete kıyası da pek yanlıştır. İslamiyet’te “clérge” yani ruhbaniyet yoktur.” diye cevap verir.

3.5.Kadınlara Özel Başlığı Altında Oryantalistlere Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

Fatma Aliye’nin ifadeleri üzere İslamiyet’te evlilik meselesi bugün Avrupa ve Amerika müterakki ve modernlerinin yapmak istedikleri surettedir. Geçinirlerse beraber yaşarlar. Uyuşamadıkları halde ayrılırlar. Hristiyanlıkta ise bu böyle değildir. Kadın geçinsin

⁴⁴ Fatma Aliye Hanım, s.166.

⁴⁵ Fatma Aliye Hanım, s. 169. (Bkz. Hartwig Derenbourg, La Scences des religions et l’islamisme, deux conférences faites, Ernest Leroux, Paris,1886.)

⁴⁶ Fatma Aliye Hanım, s. 170.

geçinmesin, karı koca uyuşsun uyuşmasın nihayete kadar birbirlerine bağlı bulunmak ve kocası yüzüne baksın bakmasın kadın ömrü boyunca o rabitanın (bağın) esiri olmak zorundadır.⁴⁷

Perron adlı bir oryantalistin bir taraftan İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye ait olduğunu belirttiği “Kadınların kadılık memuriyetini yerine getirmeleri şeriatça yasaklanmış değildir ve şahitlikleri makbuldür... bunun için mutlak erkek olmak gerekmez...”⁴⁸ ifadelerine rağmen bir taraftan da “Peygamber, kadını işlerinin başına koyan iş göremez diyor” diye yazarak çeliştiğini ifade eden Fatma Aliye, Perron'un İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin, Hz. Peygamberden sonra gelmekle beraber sözlerini şeriate uyararak söylediğini ve Muhammedi şeriat dışına çıkmayacağını unuttuğunu dile getirmektedir.⁴⁹

Bu konuyla bağlantılı olarak Fatma Aliye Hanım insanın bazen öyle tercümelere denk geldiğini ki yapılan hatalar sebebiyle kendisini hayretten almasının mümkün olmadığından, tercüme olunacak İslami eserlerin tercümesinin birebir yani aynen olması gerektiğini ifade eder. Hz. Ömer'in geçim işine yardım eden zevcenin hayırlı olmasından bahsettiği bir sözünde “bez dokumak gibi münasib (uygun) ve mübah (iyi) olan kazancıyla yardım ve katkıda bulunan” gibi bir ifadenin sözün geçtiği orijinal metinde aslında yer olmadığını ifade etmektedir.⁵⁰

Hatta “Duruma vakıf olan âlimlerimizden hangisi inkâr edebilir ki bugün medeni cemiyetlerden atılmakta bulunan kadın, o günlerde Hazret-i Ömer'in şer'i hükümleri tebliğ ettiği hilafet meclisinde dahi bulunurdu.”⁵¹ diyen Fatma Aliye, tarihte adalet ve hakkaniyet hüküm sürdüğü müddetçe İslamiyet'in kadınlara bahsettiği haklara dokunulmadığını ve kadınların erkeklerden tazim ve hürmet göyerek yaşadıklarını belirtmektedir.

İslam kadınlarının önceden beri, başlarını örttükleri günden bu yana örtülerine pek sadık ve ondan pek hoşnut kalarak onu çıkarmayı asla hatırlarından bile geçirmemişlerdir diyen Fatma Aliye tesettür hakkında iki ayet-i kerime olduğundan bahseder. Bunların birincisinin kadınların ziynetini örtmesi hakkında olduğundan kadınların o zaman saçlarının üzerine bir örtü koyduklarından ve buna yöneliktir. İkinci olarak nazil olan ayet-i kerimede ise kadınların örtülerini yanlarına doğru indirmeleri emir buyrulduğundan gerdan ciheti de örtüldüğünden bahsederek⁵² tesettürün ise İslâm kadınlarının çalışmalarına ve terakkilerine asla engel

⁴⁷ Fatma Aliye Hanım, s. 174.

⁴⁸ Fatma Aliye Hanım, s. 178.

⁴⁹ Fatma Aliye Hanım, s. 179.

⁵⁰ Fatma Aliye Hanım, s. 231.

⁵¹ Fatma Aliye Hanım, s. 231.

⁵² Fatma Aliye Hanım, s. 232.

olmadığını, onların bulunmuş oldukları mevkileri ve kazandıkları mertebelerin tarihin yazmasıyla sabit olduğunu, tarihte on dört kadarını bulduğumuz Müslüman kadının hükümdarlık yaptığını ki bunların ikisinin isminin de Padişah Hatun olup diğerlerinin de farklı farklı adlarda olduğunu ifade etmiştir.⁵³

İslam kadınları meşru surette örtünmüş olduğu halde erkeklerle beraber cemiyette bulunmuş, erkeklerin bulunduğu ders halkalarında öğrenim görmüş, erkek talebelere dersiamlık⁵⁴ etmiş, camide vaaz kürsüsüne çıkıp erkeklere vaaz eylemiş, bilim ve edebiyat meclislerinde erkeklerle beraber aynı ortamda bulunmuş, kadılık ederek fetva vermiştir. İslam ordusu ile Avrupa kıtasına da erkekler ile beraber geçerek cesaret göstermiş, yaralıların yarasını sarmış, kale burçlarına İslam sancağını diken kadınlar görülmüş olduğu halde o zamanlarda gelen bunca İslam âlimleri ve imamlar onları asla şeraite aykırı görmemiş ve su-i zanda bulunan da olmamıştır.⁵⁵

Şeriat koyucu olan Hazreti-i Peygamber'in zamanında kadınların erkeklerle beraber cemiyette, bilim ve edebiyat meclislerinde buldukları ve Resûl'ün fikirlerine en ziyade vakıf bulunan, şer'i hükümlerde kendilerine soru sorulan Hulefay-ı Râşidîn⁵⁶ zamanında kadınlar erkeklerle beraber çalışmalarda, bir takım ilmi faaliyetlerde buldukları halde o zamanlarda görülen hallere ve yaşam tarzına itiraz kendilerinin haddi olamayacağını o imamlar ve âlimler idrak etmiş oldukları gibi Resul-i Ekrem'in "Ben size iki zayıfın hakkını haram kılarım! Onların biri yetim, diğeri kadındır." buyurmuş olduğunu da bildiklerinden İslamiyet'in kadınlara bahşeylediği haklara riayetkâr idiler.⁵⁷

Baron Carra de Vaux⁵⁸ adlı oryantalistin evvelce İslam kadınlarının ilimler ve fenlerde aldıkları mevkilerden ve Endülüs'te hekimlik dahi yaptıklarından bahsettiği halde bunları İslamiyet'in kadınlar üzerindeki baskısıyla beraber yetişen istisnalardan saymasına karşılık Fatma Aliye tarihi kayıtlardaki sabitliğiyle beraber "Yalnızca İmam Suyûtî'nin bile derslerinde hazır bulunan yüksek ilim tedris eden kadınların sayısının yüze ulaşmış olması nasıl nadirattan ve istisnadan sayılabilir?" diye itirazda bulunmaktadır.⁵⁹ Yine Baron Carra de Vaux'un İslamlarda kadınlara ticaret ettirilmediği hakkındaki asılsız iddiasına karşılık ise Fatma Aliye,

---

⁵³ Fatma Aliye Hanım, s. 234.

⁵⁴ Baş Ders Verici

⁵⁵ Fatma Aliye Hanım, s. 246.

⁵⁶ Yolda Olan, Kemale Ermiş Halifeler. (Bkz. Fayda, Mustafa, Hulefay-ı Raşidin, *DİA*, c.18, s.325)

⁵⁷ Fatma Aliye Hanım, s. 247.

⁵⁸ İslâm kültür ve medeniyeti üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Fransız şarkiyatçısı. (1867-1953)

⁵⁹ Fatma Aliye Hanım, s. 249.

dördüncü surenin otuz altıncı ayet-i kerîmesinde “Birbirinizin kâr ve kazancına tamah etmeyiniz. Erkeklerin kazançları kendine kadınların da kendinedir”⁶⁰ buyrulmuş olduğunu söyleyerek İslamiyet’te kadınlara ticaret için müsaade olunduğunu ifade etmiştir.

Son olarak yabancıların çok kadınla evlilik hakkındaki itirazlarına karşılık, İslam’da çok kadınla evliliğin dini bir emir olmayıp bir mesağ (izin) olduğunu belirterek Kur’an-ı Kerim’in tercüme ve tefsirinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini esasen birçok hatanın bundan kaynaklandığını dile getirmiştir.⁶¹

Perron adlı oryantalist gelince; Fatma Aliye Hanım, Perron’un, “İslamiyet önceden Arap kadınlarında olan imtiyazları kaldırdı. Onları aşağı menzile indirdi”⁶², Araplarda evvelce birden fazla kadınla evlilik varsa da boşanma işi kadınların dahi imtiyaz sahibi olduklarını, İslamiyet’in ise birden fazla kadınla evliliği getirdikten sonra boşanma hükmünü erkeğe bıraktığı tarzındaki değerlendirmelerine karşılık Fatma Aliye İslamiyet’te evlilik meselesinin bugün Avrupa ve Amerika müterakki ve modernlerinin yapmak istediği surette olduğunu belirtmektedir.

3.6.Oryantalist Hyacinthe Loison'un Konferanslarına ve Perron’a Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

1895 miladi senesi Mayıs ayında Hyacinthe Loison⁶³ adında biri tarafından iki konferans verildiğinden bahseden Fatma Aliye, Paris’te bu konferanslarla ilgili yayımlanmış olan makaleleri elde ederek bunları okuyup tedkik etmiş ve birtakım tespitlere ulaşmıştır. Hyacinthe Loison adlı bu Fransız oryantalistin, konferanslarından birinin başında açıkça bir din ikrarı olduğunu dile getiren Fatma Aliye, Loison’un “Ben bir Hristiyan papazıyım! Lâkin Hazret-i İsa’ya hakiki şekilde iman eden şakirtlerindim. Hz. Muhammed’i Arapların peygamberi olmak üzere tanımakla Hazret-i İsa’ya isyanda bulunmuş olmam” demiştir.⁶⁴ Loison’un bir hatıratına yer veren Fatma Aliye Loison’dan şöyle aktarıyor: “Birkaç ay önce Fas sınırında Telemden’de idim. Cuma günü karım ile beni camiye kabul etmek lütfunda bulundular. Arap

---

⁶⁰ Kur’an-ı Kerim, 4/36

⁶¹ Fatma Aliye Hanım, s. 252-253

⁶² Fatma Aliye Hanım, s. 173

⁶³ 1827’de Orleans’ta doğan, uzun süredir Peder Hyacinthe olarak bilinen Charles Loyson, Paris’teki rahibelik yapmıştır ve ardından Dominicanların bir sapmasından sonra Karmelit düzenine girdi. Tanınmış bir konuşmacı olarak, 1865’te Paris’teki Notre-Dame’de vaiz oldu. Ünlü konferanslarda Katolikliği modern fikirlerle bağdaştırmaya çalıştı. Protestanlık, milliyetçilik, sosyalizm, gizli toplumlar, İncil toplumları, Kilise ile Devletin ayrılması, bilim ve felsefe özgürlüğü, liberalizm hakkında çalışmaları bulunmaktadır. (Bkz. oratoiredulouvre.fr/index.php/articles/hyacinthe-loison)

⁶⁴ Fatma Aliye Hanım, s. 205.

zekâsı bugünkü düşüşü ile değil, önceki ulviyyeti (yüceliği) ile hüküm vermelidir. O girdiğimiz cami sanatların en yüksek tabakasını gösteriyor.”⁶⁵

Loison camiyi tarif ederek kiliseden ziyade sade kaldığını, putlardan, sanemlerden uzak abideler ile dolu olduğunu, fakir ve zengin karışık olup müminlerin eşitliğine güzel bir misal teşkil eylediğini anlattıktan sonra, namaz kıldırın imamdan bahisle İslamiyet’te *clergé* yani ruhbâniyet olmadığını her müminin ibadetini kendi edebileceğini ve imamın cemaatle namaz kıldırma memur olduğunu gözlemlediğini aktarıyor.⁶⁶

Yine Loison İslamiyet’in zuhurundan bahsederek, İslamiyet ve Hristiyanlık arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Hz. Muhammed Aleyhisselâm geldiği vakit Allah’ın birliğine inananlara “Hanif” denildiğini ve muteber kişilerden bulduklarını ve bunlardan Zeyd b. Amr’ın övülmeye değer olduğundan bahsederek Zeyd’in Kâbe’ye gidip Araplara putperestliklerinden dolayı serzenişte bulunduğunu ve sonra “Yâ Rabbim! Senin en ziyade beğeneceğin ibadetin nasıl olduğunu bilsem öylece ibadet ederdim, lâkin bilmiyorum” diye haykırdığını dile getirmektedir.

Bunun kendi halklarına bir misal olması gerektiğini söyleyerek Fransa ve Avrupa’da kendilerinden ne kadar kimse varsa o kadarının oradaki putları görecekları için mabetlerine gidemediklerini dile getirmiştir.⁶⁷ İslamiyet olmasa idi kadim bilimler tamamıyla meçhul kalacak idi. Yalnız kilisenin emir ve hükümlerinin insan bilgisi olarak bulunduğu on beş asır zarfında insanlığın bilimlere ve edebiyata ilişkin büyük bir servet kaybetmiş olduğunu da bize kim söyleyecek idi?⁶⁸

Son olarak Loison, Hazret-i Muhammed’in “kanunlar değişebilir, yalnız zamanın ihtiyaçları ile” buyurduğunu söyledikten sonra bilimin Çin’de dahi olsa alınması hakkındaki hadis-i şeriften bahsederek Hazret-i Muhammed’in bu sözlerinin terakkilere(ilerleme ve gelişmelere) pek ziyade uygun geldiğini ifade etmiştir.⁶⁹

“Perron’un pek çok hataları arasında büyük bir hatası vardır ki o da şudur”⁷⁰ diyen Fatma Aliye, Perron’un Avrupalılara yanlış bilgiler verdiğini Hazret-i Muhammed’den sonra mezheplerin çoğalıp meselenin karmakarışık bir hale geldiğini ve nihayet birçok imamlar içinde

⁶⁵ Fatma Aliye Hanım, s. 206.

⁶⁶ Fatma Aliye Hanım, s. 206.

⁶⁷ Fatma Aliye Hanım, s. 204

⁶⁸ Ahmed Mithat Efendi, Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar, s. 267-272

⁶⁹ Fatma Aliye Hanım, s. 203.

⁷⁰ Fatma Aliye Hanım, s. 204

dört imamın mezheplerinin kabul olduğunu, bunun ise Hristiyanlığın diğer İnciller içinde 4 İncil'i kabul etmesine benzediğini söylüyor.

Buna karşılık ise Fatma Aliye “Hata! Hata! Bu da dört bin kere değil, dört yüz bin kere hata!.. Ey Doktor Efendi hayatta bulunmadığından dolayı şu hatalarını yüzüne çarpamıyorsak bari adım yaşasın ve iftihara vesile olsun diye bıraktığın eserlerini didikliyorduz ya! Hz.İsa “fena insanların günahını evlatları da çekerler” dememiş mi idi? İşte senin garazkârlıktan dolayı olan haksız sözlerinin cezasını da o hayatının mahsulü olan manevi evlatların, yani eserlerin çekiyor da Hazret-i İsa'nın vermiş olduğu hüküm icra kılınmış oluyor.

Zira hak peygamber olan ve bizim dahi tanıdığımız ve tanımaya Kur'an-ı Kerim'le memur olduğumuz Hz.İsa dahi hakikati gizleyip garazkârlıkta bulunan bir Hristiyanı sevmez, Müslümanların kitabı birdir, dört değildir, Allah'ları bir olduğu gibi kitapları da birdir. İmamlar ona benzer kitap yapmak değil, onun bir harfine bile dokunmadılar. O bize peygamberimizin bıraktığı gibi kaldı.”⁷¹ demiştir.

SONUÇ

Tezahür-i Hakikat'teki odaklandığımız esas sorun çalışmamızın da konusu olan on dokuzuncu yüzyılda İslâm Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durum ve Batılı yazarların çoğu önyargılı metinlerinde üretilen, “orijinal İslâm” ve tarihsel hakikatler karşısında tasrih ve tashih edilmesi gereken “İslam algısıdır”.

Tezahür-i Hakikat' te Batılı yazarların İslâm ve İslâm kültür dünyası hakkındaki görüşlerine dikkatle eğilen Fatma Aliye, özellikle oryantalizm konusuna odaklanır ve oryantalistlerin lehte ve aleyhte fikirlerinin değerlendirildiği “apolojetik (savunmacı)” bir metin sunar.

“İslâmlar ma'ârif (eğitim) ve sanâyi (üretim) cihetinden bundan sonra bir tevakkuf (duraklama)ve inhitat (gerileme) devrine girmişlerdi.” tespitinde bulunan Fatma Aliye, çöküş devrimizde görülen hallerin İslâmiyet'ten gelme bir şey olmadığını altını çizer ve ***“Üç asırdan beri vukû'unu haber verdiğimiz tevakkuf ve inhitât ise İslâm'a değil, Müslümanlara müte'allik (ilgili) dir.”*** diyerek sözünü zira İslâm terakkilerinin mahfazası (İlerlemelerinin Güvencesi) demek olan kitaplar hâla mevcuttur. Ama o müddet zarfında Müslümanlar

---

⁷¹ Fatma Aliye Hanım, s. 175.

birtakım siyasi meselelere ve tahrip edici muharebelere vakit ayırarak bilimler ve sanatlar ile uğraşmaktan geri kalmışlar, ardından uğraşabilmek iktidarını (gücünü) da yitirmişlerdir, tespitinde bulunur.

Fatma Aliye, bu eserinde Oryantalist dediğimiz Batı menşeli olup da İslami fikriyat, eser ve olaylar üzerinde fikir yürütenlerin tespitlerini hermenötik ve modern temayüller açısından ele alarak yanlışlarını tespit edip detaylı bir analize tabi tutarak doğrularıyla beraber gözler önüne sermiştir.

Biz de bu çalışmamızda Fatma Aliye Hanım'ın Tezahür-i Hakikat'deki tespitlerini altı ayrı konu başlığı altında ele alarak yaşadığı dönem olan Tanzimat Dönemi'ndeki Oryantalizm çalışmalarına ve Oryantalistlere yönelik değerlendirme ve eleştirilerini bir tasnife tabi tutarak ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniyye'nin Neşeti, Çeviri Yazı: Lynda Goodsell Blake, İsis Yayınları, İstanbul, 1998.

Ahmet Mithat Efendi, Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar, ss.267-272.

Aşa, H. Emel, Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 1993.

Bulut, Yücel, "Oryantalizm", DİA, c.33.

Çetinkaya, Bayram Ali, "Fuat Sezgin ve Oryantalistler-2", Milat, 12 Mart, 2019.

Çetinkaya, Bayram Ali, "Fuat Sezgin ve Oryantalistler-1", Milat, 9 Mart, 2019.

Derenbourg, Hartwig. La Scences des religions et l'islamisme, deux conférences faites, Ernest Leroux, Paris, 1886.

Doğan, Mehmet, "Büyük Türkçe Sözlük(11.Baskı)". İz Yayıncılık, s. 655, 1996,

Fatma Aliye, İstilâ-yı İslam, Musavver Fen ve Edebiyat, nr.37, Mayıs 1900.

Fatma Aliye, Tedkîk-i Ecsâm, Sadeleştirenler: Ali Utku-Arzu Ekinci. Konya: Çizgi Kitabevi, Aralık, 2009.

Fatma Aliye, Terâcim-i Ahvâli Felâsife, Sadeleştirenler: Ali Utku-Uğur Köroğlu, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

- Fatma Aliye, Tezâhür-i Hakikat, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Demirbaş No:1236.
- Fatma Aliye, Tezahür-i Hakikat, yayına hazırlayan: Ali Utku, Mukadder Erkan, Çizgi Yayınları, Konya, 2016.
- Fayda, Mustafa, “Hulefay-ı Raşidin”, *DİA*, İstanbul, c.18.
- Kalın, İbrahim, İslam ve Batı, İsam Yayınları, İstanbul, 2007.
- Köksal, Mehmet, Fatma Aliye’de Felsefe ve Kelam, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Le Chatelier, Alfred, L’Islam au XIXe siècle, Ernest Leroux, Paris, 1888.
- Mismer, Charles, Soirées De Constantinople, Librairie internationale, Paris; S. H. Weiss, Constantinople, 1870.
- Şahabeddin Cenap, Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi, Yayınlayan: Milletlerarası İslam Gençlik Konseyi, Çeviri: Kemal Hoca, Risale Yay, İstanbul, 1990.
- W. Sait, Edward, Oryantalizm, Çeviri: Selahattin Ayaz, Pınar Yay, İstanbul, 1989, (2. Baskı).